

Adorjáni Zoltán

Teológiai tisztánlátás és mélység, mint igehirdetésünk legfőbb követelménye*

Bevezető gondolatok és a téma kibontásának korlátai

A teológiai tisztánlátás és mélység, mint igehirdetésünk legfőbb követelménye olyan evidens homiletikai tétel, amely nem szorul bizonyításra. Ha Igét kell hirdetnünk – és ez is evidencia – akkor ez a két követelmény a Szentírás tulajdonságaiból következik: a *Szentírás világos* (ez a *perspicuitas*-tulajdonság; de rögtön hozzá kell tennünk, hogy e világosság és érthetőség – a Szentírás és hitvallásunk¹ szerint – a Lélek megvilágosító munkája által válik valósággá); illetve abból, hogy Isten kijelentett Igéjét is a mélység jellemzi (*Ó, Isten gazdagságának, bölcsességének és ismeretének mélysége!* Róm 11,33). Mivel a teológiai tisztánlátás és mélység bibliai alapú követelmény, ennek eleget kell tennünk. Tehát elhivatásunkból következő, s így hivatásos, azaz szakszerű és engedelmes igehirdetői szolgálatunk keserves-édes terhe, amint ezt Ezékiel könyvében is olvassuk: *Hirdesd az én igéimet..., edd meg, amit adok neked! ...és az tele volt írva mindkét oldalán. Siratóéneket, sóhaj meg jajszó volt ráírva. ...és olyan édes volt a számban, mint a méz.* (Ez 2,7–3,1–3)

Az is evidencia, hogy a teológiai tisztánlátás és mélység *kompetencia, képesség* függvénye. Erre el kell jutnunk: tanulással, az ajánlott és bevált módszer begyakorlásával. Illetve: ezt fejlesztenünk kell teológiai ismereteink további gyarapításával és a módszer folytonos alkalmazásával. Ennek folyamán alakul ki a magunk egyéni, már nem „iskolás” módszere, viszont olyan formában, hogy abból nem hiányoznak az „iskolás” módon felsorakoztatott lépések.

A téma kifejtése közben kizárólag erdélyi teológiai tanárainkra és azoknak elődeire, illetve kortársainkra fogok hivatkozni, tehát arra az erdélyi irodalomra, amely kezünk ügyében van, s amely azt is megmutatja, hogy *a teológiai tisztánlátás és mélység összefüggésben van a bibliai teológiai és rendszeres teológiai*

* Elhangzott Kolozsváron, 2012. október 10-én, az Erdélyi Református Lelkészszerkezeti Szövetség „Mi pedig Krisztust prédikáljuk” témájú (1Kor 1,23a) értekezletén. Az itt közölt szöveg az előadás szerkesztett és bővített változata.

¹ Ld. II. *Helvét Hitvallás* [II. HH]: I. fejezet. *A Szentírásról, az Isten igaz beszédéről*, 4. pont.

tisztánlátással, ezekhez pedig nem lehet igazán eljutni a prédikáció szakszerű előkészítésének első lépései nélkül. Ezért, amikor tisztánlátásról beszélek, tudatosan szólok ezekről az első lépésekről: az első olvasásról, az exegézisről.

Mivel van 105 éves *Református Szemlénk* és tudvalevő, hogy bőven nyújtott anyagot a homiletika vonatkozásában is, ennek számait kezdtem lapozgatni. Eközben döntöttem amellet, hogy egy szűkebb időkeretre fogok szorítkozni, és az erdélyi homiletikai szaktudomány fejlődését és annak alkalmazását fogom ismertetni, hogy ezzel a történeti visszapillantással serkentsem a címben megadott követelmény teljesítését. Így kerülöm el annak kellemetlenségét is, hogy prédikációink kielemezésével szemléltetem: mennyire tükrözik azok a teológiai tisztánlátás és mélység követelményének megvalósulását? Ezt ugyanis nem előadás szintjén kell elvégezni, hanem olyan kisebb, baráti munkacsoportokban, ahol elviselhető a hiányosságainkkal való szembesülés, és kezelni lehet a személyes sérelmeket és a konfliktusokat.

A teológiai tisztánlátás és mélység követelményének megvalósulása nem előadásokon múlik, hanem ismereteink gyakorlatba ültetésén.

A történeti visszapillantás csak a 19. század második felétől a 20. század 50-es éveigi terjed ki, tehát csak a hozzánk közelebb álló múltra, s abban az igehirdetés előkészítéséhez kapcsolódó gyakorlatra tekintünk vissza, mert ezek köszönhetnek vagy köszönnek vissza mai szolgálatunkban; itt-ott pedig egy-egy szentenciát fogalmazok meg.

Történeti visszapillantás

19. századi igehirdetésünk

Milyen is volt a 19. századi igehirdetésünk? Borbáth Dániel sommásan a „hatástalanság” súlyos és egyben vitatható kifejezésével jellemezte a 19. században elhangzó református igehirdetéseket.² (A súlyos minősítés azért vitatható, mert ki az az ember, aki fel tudná mérni igazán az igehirdetések pozitív, semleges vagy éppen negatív hatásait; és az ilyen értékelés vajon nem súrolja-e a hitetlenség határát? Ugyanis a *II. Helvét Hitvallással* valljuk, kell vallanunk:

„[...] nem gondoljuk, hogy a külsőképpen való igehirdetés azért látszik mintegy eredménytelennek, mivelhogy az igaz vallásban való oktatás a Szentlélek belső megvilágosításától függ, amint írva van: Nem tanítja senki az ő felebarátját, mert mindnyájan megismernek engem (Jer 31,34) és: Sem aki plántál, valami, sem aki öntöz, hanem Isten, aki előmenetelt ad (1Kor 3,7). [...] Mindamellet elismerjük, hogy Isten, külső szolgálat nélkül is megvilágosíthatja az embereket; akiket akar, és amikor akarja: ez hatalmában van.”³

² Borbáth Dániel: Az igehirdetés. In: *Református Szemle* 1957, (356–379) 356.

³ II. HH I.,4 (A Szentírásról, az Isten igaz beszédéről).

Borbáth Dániel minősítése azonban nem Isten hatalmát kérdőjelezi meg. Ő ugyanis abból az alapigazságból indul ki, hogy „az igehirdetés lényegében bibliamagyarázat”. Ha pedig a lelkipásztorok palástos szolgálata ténylegesen mellőzi az igei alapot, akkor lehet-e beszélni egyáltalán az Ige Ézs 55,8–11 szerinti hatásfokában vetett reménységről? *Bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim, és a ti utaitok nem az én utaim - így szól az ÚR. Mert amennyivel magasabb az ég a földnél, annyival magasabbak az én utaim a ti utaitoknál, és az én gondolataim a ti gondolataitoknál. Mert ahogyan az eső és a hó le hull az égből, és nem tér oda vissza, hanem megöntözi a földet, termővé és gyümölcsözővé teszi; magot ad a magvetőnek és kenyeret az éhezőknek, ilyen lesz az én ígém is, amely számból kijön: nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem.* Borbáth Dániel ugyanis azt állapítja meg, hogy a 19. századi igehirdetés azért volt „hatástalan”, mivel a racionális és liberális exegézis hiányos és hibás volt, és az igehirdetés sem törekedett írásmagyarázatra. Ő Tompa Mihály (1817–1868) lelkész-költőnek, a Népi-nemzeti irodalmi irányzat egyik legjelentősebb képviselőjének, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának (1858) *beszédeit* hozza föl példaként. (Itt tudatosan használom a *beszéd* szót az igehirdetés helyett.) Tompa Mihály *beszédei* tipikus témaprédikációk. Ezek nem az egyházi évhez, hanem az évszakok váltakozásához, a földművelés jelentős eseményeihez és népi szokásokhoz igazodnak, pár szavas textusaik pedig csupán mottók. Így hát nem is a textust, illetve a Bibliát magyarázzák; és teljesen mellékes, hogy a kiragadott igehely milyen szöveggörnyezetben áll. A *beszéd* tartalma racionalista erkölcs tanítás, s az itt-ott mégis beidézett igehelyek nem az üzenetet támasztják alá, hanem az erkölcsi tanítást. Ugyanezt a szemlélet- és prédikálási módot, illetve „hatástalanság”-ot alapította meg Imre Lajos is:

„Az egyháztagek reformátussága főként katolikus ellenességet, református büszkeséget és egyházi vagyongyarapítást jelentett. Érdekes jelenség volt, hogy a lelki elmaradottság, az élő és szeretetben munkálkodó hit hiánya ellenére a templomba csak ritkán járó hívek nagy adományokkal és gazdag alapítványokkal segítették az egyházat. 'A református ember hite azt jelenti, hogy becsületes legyen' – volt a jelszó. [...] A templomlátogatás mindinkább gyérült [...], a *beszéd*ek [...] a legjobb esetben racionális, moralizáló szónoklatok voltak, de leginkább dagályos frázishalmazok. [...] A gyülekezet szemében fontos volt a jó kiállítás, a szép, erős hang és a szónokias hanghordozás. A tartalom már nem volt fontos. A debreceni teológia olyan sokat adott az ilyen külsőségekre, hogy még teológiai tanár koromban is előfordult, hogy a Királyhágómelléki Egyházkerületből felvételre jelentkező jelöltek lelkészi ajánlása mindig kiemelte: az illetőnek 'szép, bariton hangja' van.”⁴

⁴ Imre Lajos: *Önéletírás*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 2. A sorozatot szerkeszti Buzogány Dezső. Sajtó alá rendezte Adorjáni Zoltán és Buzogány Dezső. Kolozsvár 1999, 36–37.

A kultúrprotestantizmus, illetve az iskolaegyház jellemzői Erdélyre is érvényesek voltak. Makkai Sándor éppen ezek miatt hirdeti meg *az egyház legyen egyház* programot.⁵

Tompa Mihály nem volt erdélyi, Borbáth Dániel pedig azért példálózott vele, mert a kor kiemelkedő lelkészi „szólnok”-a volt. De ami az ő beszédeit jellemezte, az érvényes volt az erdélyi prédikációra is. Hadd lássuk ízelítőként Herepei Gergely (1807–1859) kolozsvári lelkipásztor *Egy tavaszi séta a szabadban* című beszédének részleteit.

„Elmúlt a tél, itt a szép tavasz! Ki azért a szabadba, egy sétálásra hívlak én meg benneteket, atyámfia! Ki a szép, a megifjult természetbe, ki a rétnek zöld bársonyára, melyet a természet mesterkeze, nem a mesterség egyforma szak régulái szerint, csak szabad merész törvényeit követve, rendetlen pompával, ezer színű pompával hímezett. Ki a völgynek kristálytisza patakjai mellé, melyeknek kigyózdó folyását emberi kéz nem szorította faragott kövek közé; hol a berek zöld ernyői árnyékokkal kínálkoznak az önként egybefonódott gallyak lugosai alatt; hol az erdő énekesei minden kotta s minden előre kiszámított hangváltoztatás nélkül, a legszebb, a leg-érzést-emelőbb concerttel mulattatnak [...].

Mihelyt a város szűk falai közül kihaladva a szabadba lépünk, s egy halom tetejéről végignézzük az előttünk elnyúló völgybe, előttünk és körülünk ezerféle tárgyak tűnnek fel, külön darabjai a nagy természetnek, mely mint egy kitárt könyv fekszik előttünk. [...] nincs egy fűszál, nincs egy bokor, melynek értelme ne lenne, egyes betűk azok a természet nagy könyvében, melyeket ki olvasni tud, szívnek, léleknek gazdag táplálatot, a legtisztább gyönyörűséget, a legmélyebb tudományt, bölcsességet meríthet, tanulhat onnan. Századokig feküdt e könyv kiterítve az emberiség előtt, s ezt az egy szót, hogy: Isten, sem tudta onnan tisztán kisilabizálni, s pedig [...] kivált most tavasszal látjuk, mily hatalmasan dagasztja új életerő a föld kebelét, mint éled, no, fejlődik, tenyész minden; lehetetlen, hogy egy felsőbb hatalomnak képzeje s érzése ne támadjon lelkünkben; hát ha még egy magasabb nézőpontból láthatnók az egészet, [...] s látnók a rendet, a szépséget, az egybehangzást a nagy mindenségbe: ki az, akinek lelkét nem hatná keresztül ezen meggyőződés: ez lehetetlen, hogy vaktörténet munkája legyen, ez egy, az egészet elrendelő hatalmas fővalóság munkája!”⁶

Kibédi id. Péterfi Károly (1790–1873) marosvásárhelyi lelkész, aki szintén a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az 1891-ben megjelent prédikációs kötetének⁷ előszava után jegyzéket tesz közzé: *Kiadatlan beszédek s más papi és filosofiai munkák sorozata; vonatkozással az előszóban tett megjegyzésre,*

⁵ Ld. Erdélyi református problémák. In. *Protestáns Szemle* 1931, (337–358) 368–373.

⁶ Herepei Gergely: *Alkalmi beszédek*. Kolozsvár 1846, 112–122.

⁷ Kibédi id. Péterfi Károly: *Közönséges és alkalmi egyházi beszédek*. Marosvásárhelyt 1871.

s ebben az *Évszakiak* felirat alatt ilyen prédikációcímet olvashatunk: *Az évszakok, különösen az ősz iskolájából vett erk. tanuságok. Ézs 40,3.7.8.; Téli beszéd és téli természetből vett erk. tanuságok. Jób 37,8–9. Zsolt 74,16–17. Zsolt 147,16–17; Fársáangi beszéd. Szabad-e örvideni, szabadok-e az időtöltések, vigaszságok, mulatságok és játékok? És ha szabadok, minő vigyázattal kell lenni az azokkal élésben? Végre néhány erk. tanuság [!] az örvidőkre nézve. 1Kor 10,31.⁸ A beszédek célját világosan le is írja az *Előszó*ban:*

„[...] mindenek magok részökről megtevén a tehetőt, szüntelen előbb halad az értelmi és erkölcsi világ az eszményi tökélyben, az eredeti vagy általános igazság ismeretében, mely bennünk csak rész szerint és csupán Istenben van teljesen megvalósulva, kitől száll és szálljon is alá sokat szenvedett és azért el is késett, de jelenben, minden tekintetben, rendkívüli eréllyel iparkodó hazánk- s nemzetünkre is minden földi és erkölcsi tökély, áldás és boldogság.”⁹

Ha pedig beleolvastunk prédikációiba, a maga nyelvi kifejezésmódjának értékelése elnéző mosolyt vált ki belőlünk, mert ezt kérdezzük: akkor ehhez képest milyen lehetett a korábbi kifejezésmód?

„A nyelvezetre nézve meg kívánom még jegyezni, hogy abban szóvirágot, cifra irályt hasztalan keres az olvasó [...]”¹⁰

A *Kánai menyegző* (Jn 2,1–1) című 14 oldalas prédikációja¹¹ felé ezt a mottót írta: *Ha nincs borunk, igyunk vizet! Így kezdődik:*

„Híres és pompás menyegzők voltak már s lesznek e világon. Képzeljétek ker. afiai! a nagyok- és gazdagokét, királyok- és fejedelmekét, melyekre ezereket, sőt milliákat, nem mondom költenek; de pazarolnak, úgy, hogy azt még a borban torkig úszó Bakhus és a gyönyörökben buborékló, vagy divatlankodó Vénus is megsokalnák, vagy megirigyelnék. De oly híres, mint a kánai, megeshetik pedig, hogy az csak szegény ember menyegzője volt, mint vélhetni abból is, hogy ott a bor elfogyott és ily szó hallatszott: *Nincsen borunk!* oly híres menyegző, – mondom – mint a kánai, soha egy sem volt, s nem is lesz a világon; mert abban oly személyek voltak, kiknek tiszteletére minden királyok, még az orosz, osztrák, francia és brasíliai császárok is térdet, fejet hajtának, melyekhez ezeknek az ő menyegzőjökör is szerencsájük nem volt. Jelen voltak abban ti. mint vendégek: Jézus és az ő anyja, Mária, az ő tanítványai és több más szentek.”

Aztán a maguk szép rendjén következnek azok a részek, amelyek ilyen erkölcsi és egészségügyi tanításokat fejtenek ki:

⁸ Kibédi id. Péterfi Károly: *i. m.* X.

⁹ Uo. VII.

¹⁰ Uo. VI.

¹¹ Uo. 12–30.

„De ha nincs borunk se igyunk pálinkát [...]. Ha nincs borunk, igyunk vizet. [...] Ha van is borunk, ne igyunk mindig bort; de inkább és gyakrabban igyunk vizet. [...] De ha van is borunk, ne igyunk mindig bort, hanem vegyítsük meg azt vízzel – borvízzel. [...] Ha van is borunk, de úgy igyunk a szőlőtőke gyümölcséből, hogy majd újat ihassunk Jézussal a mi mennyei atyánk országában. [...]”¹²

S mert a Kánai menyegzőről prédikál, a beszéd utolsó három oldalán a házasságra vonatkozó etikai intelmeit mondja el.¹³

A 20. század eleji fordulat

Erdélyben az 1920-as évektől kezdve következet be fordulat a teológiai irányultság tekintetében. A trianoni békeszerződés okozta megrendülés és befelé fordulás abban is megnyilvánult – és ez utólag áldásosnak bizonyult –, hogy az ifjabb tanárok a Teológia könyvtárában kutatva kerestek vigasztalást, és ekkor fedezték fel a maguk számára a reformatori és hitvallásos hagyományokat. Felismeréseiket és a váltás szükségességét pedig megerősítette a hozzájuk is eljutott újreformatori teológia. Ismét Imre Lajos *Önéletírását* idézem:

„Az erdélyi egyházkerület lelkészei és gyülekezetei még egy régi ‘modern’, sőt liberális teológiai felfogás és világnézet hatása alatt állottak. A Ravasz indította építő, hitvallásos felfogás, amelyet *Az Út*¹⁴ is felvállalt és propagált, még nem tudott gyökeret verni. Tanítványaink, akik mind nagyobb számban kerültek ki a Teológiáról, szintén nem voltak egységesek teológiai felfogás és vallásos világnézet tekintetében [...], majd 1925-től kezdve mindnyájan az újreformatori teológia irányába tájékozódunk, s akkor ez hatott rájuk. A másik kerület régi tiszántúli hagyományokat őrzött, lelkészi kara ortodox volt, megnyilvánulásában viszont felületes gondolkozású, többen a racionalizmus hatása alatt álltak. A szalontai lelkész, az öreg Böszörményi ezt mondta egyszer László Dezsőnek:

– Ti már Jézust is Istenné tettétek!”¹⁵

¹² Kibédi id. Péterfi Károly: *i. m.* 25–27.

¹³ Uo. 28–30.

¹⁴ *Az Út* folyóirat, lelkipásztori szaklap 1915–1918, majd 1923–1944 között jelent meg. A Ravasz László és Makkai Sándor indította lelkipásztori folyóirat ezzel a céllal indul: szigorú tudományos alapon foglalkozni a lelkipásztori praxis, általában az építő egyházzolgálat kérdéseivel, de egészen gyakorlati céllal: mit és hogyan csinálj. Tehát szerkesztői a lelkipásztori munka megtermékenyítésére és szakszerű kifejtésére törekedtek. Az egyházpolitikát kizárták a lapból. Csak igazságokhoz és elvekhez ragaszkodtak és négy teológiai diszciplína területén mozogtak: ekleziasztika, kultusz, igehirdetés és vallásos nevelés, intézményes és személyes lelkipásztorkodás. Ld. Ravasz László: I. Alapelvek. In: *Az Út* 1915, 4–10.

¹⁵ Imre Lajos: *Önéletírás*, 206.

Szintén az újreformátori teológia hatására következett be, hogy az írásmagyarázat is túllépte a korábbi liberális szemléletmódot. Lassan beivódni kezdett a lelkészek tudatába, hogy a prédikáció Isten tulajdon igéjének hirdetése.¹⁶ Számunkra ez evidencia – elvileg mindenféleképpen. De milyen különös, hogy ez az 1920-as évektől újszerűen hatott.

A igehirdetési gyakorlat megváltozása azonban hosszabb időt igényelt. A legfontosabb azonban az volt, hogy megszületett az igeszerű prédikálás igénye és követelménye, a Kolozsvári Teológián pedig ehhez igazodott az exegezis, a homiletikai elmélet és a prédikációk előkészítésének, illetve megfogalmazásának gyakorlata. Ez az igény és követelmény lelkészi értekezletek témájává lett, és a *Református Szemle* is egyre gyakrabban közölt olyan írásokat, amelyek az igehirdetés ilyen értelmű megújulását szolgálták.

Az 1950-es évek igehirdetése

A *Református Szemle* bepillantást enged abba is, hogy az 1950-es évek elején miként bontakozott ki az igehirdetés megújulását szolgáló szakmai beszélgetés és irodalmi tevékenység, illetve, hogy miként kezdődött el a prédikációk előkészítésének módszeres bemutatása. Megjelent például Tókes István egyik lelkészi értekezleten tartott előadása – *Az igehirdetés munkája a prédikálás előtt* –,¹⁷ amelyben a Fil 1,1–2 textusán keresztül szemlélteti, hogy miként készül az igehirdetésre. Előadásával példát nyújtott az igényes készülésre. Így serkentette lelkésztársait az ehhez hasonló fáradozásra. Először azt mondta el, ami akkor is az első lépés volt a prédikáció előkészítése rendjén: milyen gondolatokat ébreszt benne a két vers, és mit juttat eszébe? Majd végighaladt a textuson, és ismeretei alapján magyarázatokat fűzött a két igevers állításaihoz és kulcsfogalmaihoz, végül pedig kiemelte:

„Amit elmondtam, az nem a prédikáció, hanem csak egy része, tudniillik a lelkipásztor dolgozószobájában elvégzett munka.”¹⁸

Az előkészület részeként végzett első meditálás, az exegetálás és magyarázat, illetve a homiletikai exegezis még nem prédikáció, hanem csak előkészítő, de fontos lépések sora – a prédikáció felvázolása és megfogalmazása előtt.

Itt jó, ha újból elismételjük és tisztázzuk magunk számára, hogy mi a különbség a tudományos és a homiletikai exegezis között.¹⁹ A homiletikai exegezis megnevezés nem azt sugallja, hogy ez mellőzné a tudományos jelleget, és hogy lényegében más volna, mint tudományos testvére. A kettő a maga célkitűzésében tér el egymástól, és mindkettőre szükségünk van a prédikáció

¹⁶ Borbáth Dániel: *Az igehirdetés*, 356–357.

¹⁷ Ld. *Református Szemle* 1951, 292–297.

¹⁸ Uo. 297.

¹⁹ Vö. Kiss Jenő: *Hármasban Isten színe előtt. Az Ige, az igehirdető és az igehallgató gyülekezet*. Exit Kiadó, Napoca Star, Kolozsvár 2010, 15–16.

előkészítésében. A tudományos exegézisnek azt kell feltárnia a lehető legpontosabban, hogy az egykori hallgatók vagy olvasók miként értették eredetileg a Biblia szövegét. Sokszor halott vélemény az exegetikai munkák többségéről, hogy „szárazak” és nem nyújtanak segítséget az üzenet megfogalmazásához.

A tudományos exegézistől ne azt várjuk, hogy kimondottan homiletikai támogatást nyújtson a prédikációhoz.

A homiletikai exegézis a tudományos exegézisre támaszkodik, és így egyszerre törekszik az eredeti üzenet megértésére és azoknak a kapcsolópontoknak, úgynevezett „kritikus pontok”-nak megkeresésére, ahol a szöveg megnyílik felénk, vagyis megtaláljuk azokat a szálakat, amelyeken keresztül a távoli és bibliai korok emberét megszólító s így idegen szöveg közelebb kerül hozzánk. Ez valósul meg az úgynevezett *hermeneutikai hídverés* során. Hogy ez a hermeneutikai hídverés még világosabb legyen előttünk, legjobb, ha példát hozok fel Kiss Jenő *Hármasban Isten színe előtt* című könyvének szemléltetései közül. A Mt 5,1–10 boldogmondásaihoz készített hermeneutikai hídverésében ezt írja:

„[...] ha összevetjük a boldogmondások emberképét korunk emberképével, akkor a következő különbségekre figyelhetünk fel: A boldogmondások olyan embert állítanak elénk, aki a maga szükségeinek kielégítését Istentől várja (ráhagyatkozás), és fáradozik a másik ember szükségeinek kielégítésén (szolidaritás, a másik ember iránti felelősség). Korunk embere ezzel szemben erőteljesen individualizálódott [...]. Ám ha figyelembe vesszük, hogy a fentebb említett bibliai emberkép parainézis (intelem) jellegű bibliai szövegekben fogalmazódik meg, akkor meglátjuk, hogy az nem egy reális, hanem egy óhajtott és lehetséges emberkép. Ezt a momentumot tekinthetjük a szöveg *kritikus pontjának*.”²⁰

A jelenlevő idősebb lelkipásztorok emlékeznek még Tőkés István újszövetségi exegézis kurzusának bevezető részeire: 1. *Az exegézis fogalma*; 2. *Az exegézis meghatározó szempontok*; 3. *Az exegézis konkrét feladata*.²¹ Ő ugyan nem használta a homiletikai exegézis szakkifejezést, azonban hangsúlyozottan *teológiai fáradozásnak* nevezi az exegézist, és a bevezetés végén megfogalmazott konklúzióban mondja ki világosan: fontos átlépnünk, vagy ledöntenünk a szöveg és a jelenkor között álló falat, és úgy megértenünk azt, hogy alkalmazni tudjuk a magunk idején és helyén, a gyülekezeti szolgálatban, vagyis az igehirdetésben.²² Ő itt utal arra, amit ma a homiletikai, tehát az igehirdetésre tekintő exegézis céljaként határozunk meg: a „kritikus pontok” megkeresésére.

²⁰ Kiss Jenő: *Hármasban Isten színe előtt*, 26.

²¹ Ld. Tőkés István: *Exegézis, kommentár, magyarázat – exegetikai bevezetés*. In: *A Márk szerinti evangélium magyarázata* [Mk 1,1–34]. Kurzus. Egyetemi fokú Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1975, 1–16.

²² Ld. uo. 16.

Vagyis: amikor az exegézist *igehirdetést előkészítő teológiai fáradozásnak* nevezi, akkor e meghatározással és ennek gyakorlatával egybekapcsolja – és ez helyes – a tudományos és a homiletikai exegézist.

Nem szükséges magyaráznom, hogy elhangzott vagy leírt prédikációink nyílt kielmezése mennyire kényes kérdés lehet számunkra. A legtöbb ember nem fogadja ujjongó lelkesedéssel a bírálatot, nekünk pedig magyar, illetve erdélyi lelkiakatunk miatt is kényelmetlenebb ez, tudniillik önkéntelenül az az érzésünk, hogy a bírálat egyenesen személyünk elleni támadás, és nehezen tudjuk túltenni magunkat ezen. Ezt pedig még szakmai betegségeink, torzulásaink kétféle megnyilvánulása is fokozhatja: a szakképzett lekipásztor gőgje a Teológiát nem végzett gyülekezeti tagokkal szemben; és az a fajta beszűküléses elbizakodottságunk, hogy *amit én csinállok, az úgy van jól*.

Tőkés István, akinek – mint tudjuk – mindig is szívügye volt az igehirdetés, érdekes módon próbálta áttörni a prédikációk kiértékelésének szubjektív akadályait. Egyik *Szemle*-számban meghökkentő címmel jelentette meg a prédikálás megújulását szolgáló rövid írását: *A jó prédikáció, amelyik rossz*.²³ Textusa 2Thessz 3,13: *Mi pedig hálával tartozunk az Istennek mindenkor értetek, testvéreim, akiket szeret az Úr, mert kiválasztott titeket az Isten kezdettől fogva az üdvösségre, a Lélek megszentelő munkája és az igazságba vetett hit által*. És mintha csak hallotta volna valahol az erről elhangzott beszédet, felvázolta annak tartalmát. Adott ponton pedig ezt írja:

„Aligha merül fel kifogás a mondottak helyessége felől. Minden szó bibliai volt és hitvallásainknak megfelelő. Tehát a tartalom *kifogástalanul jó*. És mégis azt kell írni erről a prédikációról, hogy *rossz*. Miért? Azért mert semmi köze nincs a felvett textushoz. Azért, mert lelkesedéssel és váltakozó hanghordozással arról szólt, hogy miről nem szólt a textus.”²⁴

Tudniillik a névtelen lekipásztor mottóként ragadta ki a *hálával tartozunk az Istennek* mondattöredéket, és kezdve attól, hogy Isten teremtette az embert, felsorolta, hogy mi mindenért lehetünk, illetve kell lennünk hálásaknak, csak éppen arról nem beszélt, amivel folytatódik a textus. Pedig abban – amellet, hogy olyan hittestvérekről van szó, akik által növekedik és kiteljesedik mind Krisztus egyháza, mind az apostol élete – minden további szó igen jelentős teológiai súllyal bír: Isten kiáradó szeretete, amely motiválja az ő üdvösségre kiválasztó végzését; a Lélek megszentelő munkája; a hit ajándéka és haszna. Nem beszélve arról, hogy a néhány mondat az egész üdvtörténet perspektíváját vázolja fel, amire Nagy András is nagy hangsúlyt fektetett, és hogy a kiválasztás is sarkalatos bibliai és rendszeres teológiai kérdéskör.

Tőkés István így zárja írását:

²³ Ld. *Református Szemle* 1955, 65–67.

²⁴ Uo. 66.

„Ilyenkor azt szoktuk mondani, hogy Isten a legelesettebb szavakat is fel akarja használni. Ez igaz, de minket egyáltalán nem mentesít a felelősség alól. Ha a jelzett szóval vigasztaljuk magunkat, akkor akár be is zárhatjuk a Teológia kapuit, és hadat üzenhetünk az egész lelkészképzésnek és teológiai tanulmányoknak. Vége van – vége kell lennie – annak az időnek, amikor [...] készületlenséggel lépünk a szószerzőkre.”²⁵

És bevallja, hogy az eddig névtelen prédikátor beszéde az övé volt.

Ha a prédikáció előkészítése során már a textusszerűség alapvető és – úgymond – minimális követelménye sem érvényesül, akkor ez eleve kizárja a teológiai tisztánlátás és mélység követelményének figyelembe vételét. Vagyis a tisztánlátásra és elmélyülésre, amely az előkészület további, olykor fáradtságosabb lépése, már nem is kerülhet sor, mivel a lelképásztor kiiktatja az első olvasat és a beszéd felvázolása, megfogalmazása vagy elmondása közötti munka egymáshoz kapcsolódó, egymásra épülő szakaszait.

Az ötvenes évek igehirdetéseiben azonban nemcsak ilyen szélsőségeket lehetett észlelni, ugyanis szintén írásban jelent meg ez az észrevétel is:

„A prédikációt nyilvánvalóan nem szakíthatjuk ki a maga összefüggéseiből. Szellemi vonatkozásban ez azt jelenti, hogy egyidejűleg látni kell a keresztyén tanításnak (dogmatikának) és az írásmagyarázatnak (exegézisnek) prédikációra néző sajátos feladatait. [...] Egyáltalán nem véletlen, hogy az utóbbi időkben egyre több szó esik mind a hitvallásokról (megpedig sokféleképpen), mind az exegézisről.”²⁶

Vagyis azt lehetett megállapítani, hogy a prédikációra való készülés első lépésén túl egyre inkább érzékelhető a további lépések érvényesítése: a kontextus figyelembevétele, a textus exegézise és a rendszeres teológiai mérlegelés. A *Református Szemle* pedig didaktikus példát nyújt arra is, hogy gyakorlatilag miként kell készülni az igehirdetésre.²⁷

A most következő sorok, amelyek egy virágvasárnapra választott textus, a Zsolt 118,24–26 kapcsán fogalmazódnak meg, az előző idézetben említett követelmények kérdéskörét vezetik tovább. A cikk szerzője arra a következtetésre jut, hogy a zsoltár két verse virágvasárnapi textus lehet, ugyanis a virágvasárnapi történet leírásakor mindhárom szinoptikus evangélium idéz belőlük (Mt 21,9; Mk 11,9–11; Lk 19,38). Miután pedig megállapítja ezt, a következőket írja:

„A szisztematikus teológiának Krisztus királyságáról szóló tanítása utat nyit arra, hogy a textust valóban az egész Szentírás (kijelentés) összefüggésében

²⁵ Tókécs István: *A jó prédikáció, amelyik rossz*, 57.

²⁶ Ld. Tókécs István: *Jelek az igehirdetés megújulása terén*. In: *Református Szemle* 1955, (209–211) 211.

²⁷ Ld. például Tókécs István: *Hogyan készülök gyakorlatban az igehirdetésre?* In: *Református Szemle* 1957, 54–59.

nézzem. Eközben a dogmatikai tételek szöszékre vivésétől megóv a textuszerűség, viszont az elszigetelt és így a tévelygés veszélyét magában hordozó hamis textuszerűségtől megóv a szisztematika teológia.”²⁸

Nagy András tanárelődünk ezt így mondta:

„A bibliai teológia és a rendszeres teológia együtt az igehirdetés legfontosabb kritikusai is. E nélkül az igehirdetői műhelyben elvégzett kritikai tevékenység nélkül eltéved az igehirdető.”²⁹

Itt tehát a bibliateológiai és rendszeres teológiai tisztánltás hasznáról esik szó. Az említett „hamis textuszerűség” pedig azt jelenti, hogy a verseket beszorítjuk a zsoltár kontextusába és kortörténeti összefüggéseibe, és nem veszünk figyelembe annak újszövetségi vonatkozásait. Ha netalán ebbe a hibába esnénk (itt egy nagyon egyszerű, mondhatnám evidens esettel van dolgunk), viszont tájékozódunk afelől, hogy mit tanít a rendszeres teológia Krisztus királyságáról, akkor mindenféleképpen elkerüljük a tévedést, és nem esünk az erőltetett krisztológiai értelmezés melléfogásába.

A cikk ezután azt is felsorolja a Zsolt 118,24–26 konkrét példáján keresztül, hogy a teológiai tudományok, amelyeket nemhiába tanítanak nekünk, milyen segítséget nyújtanak a prédikáció előkészítéséhez. Röviden:

- a) *A hermeneutika*, az írásmagyarázat elmélete arra figyelmeztet, hogy miként kezeljük a textust. Sommás tétel: *az Írás önmagát magyarázza*.
- b) *A kortörténettel* a textus mögötti konkrét helyzetet láttatja meg, amely elősegíti a megértést.
- c) *A filológia (grammatika)* felhívja figyelmünket olyan jellegzetességekre, amelyek meghatározhatják igehirdetésünk tartalmát.
- d) *A homiletika* arra tanít meg, hogy milyen szempontokat vegyünk figyelembe a textus kezelése során.
- e) *Az egyháztörténet* azt is megmutatja, hogy nem valami új úton járunk.
- f) *A cura pastoralis* a hívek sajátos helyzetének figyelembevételére szolgál, hogy majd ne a levegőbe beszéljünk.
- g) *A rendszeres teológia* az összefüggésekre figyelmeztet: a tanítás szükséges korlátai közé szorít, hogy megóvjon a tévelygésektől.³⁰

A felsorolást feltétlenül ki kell egészítenünk a *bibliai teológiával*, mint amely a bibliai összefüggések meglátásában segít.

²⁸ Tókécs István: *Hogyan készülök gyakorlatban az igehirdetésre?* 55.

²⁹ Nagy András kolozsvári teológiai tanárt idézi Szőnyi György: *Homiletika*. Sárospatak 1992–93-as tanév. Készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Zöldért Rt. Nyomdájában. [Miskolc], é. n., 28.

³⁰ Tókécs István: *Hogyan készülök gyakorlatban az igehirdetésre?* 59.

Az 1950-es évek igehirdetésének mérlege

Az Erdélyi Református Egyházkerület az 1950-es évek derekán egy prédikációs kötetet tervezett kiadni. A mindig is bevett és egyáltalán nem szokatlan kezdeményezés azonban olyan átfogó munkafolyamattá terebélyesedett, amelyet azért is tartok itt fontosnak feleleveníteni, mert az akkorihoz hasonló tevékenység, majd az ezt követő jobbítási igyekezet megismétlését ma feltétlenül szükségesnek látom.

1956-ban az egyházkerület 3–3 prédikációt kért be a lelkipásztoroktól, hogy a tervbe vett kötetben az így begyűjtött anyagból választhassák ki a legmegfelelőbbeket. Ezeket névtelenül kellett benyújtani az egyházmegyékhez, ahol az erre kijelölt 4–6 tagú bizottság számmal látta el a prédikációkat, elbírálta őket és kiselejtezte azokat, amelyeket nem tartott alkalmasnak a közlésre. Az egyházmegyei bizottságoknak 15–15 prédikációt kellett „értéksorrend”-be állítaniuk, hogy ezeket aztán felküldjék az egyházkerülethez, ahol a prédikációkra megyénként más-más betűt jegyeztek fel. Tehát a beküldött több mint 1000 prédikáció közül 300, azaz megyénként 15 jutott a kerületi, nyolctagú bizottság elé, éspedig az egyházmegyei véleményezések nélkül, hogy ezek ne befolyásolják a kerületi bizottság tagjait. A kerületi bizottság átolvasta a prédikációkat, és közös gyűlésükön együtt értékelték ki azokat. Az ülés két napig tartott, és jegyzőkönyvet vettek fel munkájukról. Gönczy Lajos gyakorlati teológiai tanár pedig ennek alapján fogalmazta meg azt az írását, amely az 1950-es évek igehirdetésének mérlege.³¹

Gönczy Lajos először az általános észrevételeket fogalmazta meg:

1. A benyújtott prédikációk nem nyújthatnak hű képet kerületünk igehirdetéséről, mivel a lelkipásztoroknak egynegyede nem tett eleget a felkérésnek. A vártnál alacsonyabb színvonal pedig annak tudható be – többek között – hogy a lelkipásztorok *kényszeredve* s emiatt gondtalanul kivitelezett prédikációkat adtak le.

2. A kialakult kép azonban mégis közel áll a valósághoz, mivel a prédikációk – akárhogyan is készültek el – bepillantást engednek a lelkipásztorok műhelymunkájába. Ilyen tekintetben általánosnak tekinthető az az észrevétel, hogy ezt a munkát a *felületesség* és az *önállótlanosság* jellemzi.³²

A mérlegelést most azért fogom részletesebben ismertetni, mert nemcsak összesítő történeti dokumentum a hajdani erdélyi igehirdetésről, hanem azért is, mert tanulságos és ma is kívánatos példa az igehirdetés iránti felelősségre. Továbbá olyan tükör, amely nemcsak azt mutatja meg, hogy *nincs új a nap alatt*, hanem minket is segít szembesíteni saját műhelymunkánk szakszerűségének valóságával és elmondott igehirdetéseink tényleges minőségével.

³¹ Gönczy Lajos: Igehirdetésünk mérlegelése és annak tanulságai. (Az egyházkerületi prédikáció-bíró bizottság megállapításainak ismertetése). In: *Református Szemle* 1957, 328–338.

³² Gönczy Lajos: *i. m.* 329.

A forma

1. Az olykor olvashatatlan kéziratok (sokan nem írógéppel jegyezték le prédikációikat) általában a választékos és tiszta nyelvezet iránti igénytelenségről, az idegen szavak indokolatlan használatáról, a hétköznapias kifejezésformáról tanúskodnak, tehát a „külformai gondosság” hiányát erősítik meg. Viszont:

„Istennek hála, a frázisok, a cifra nyakatekert szólamok, a dagályosság, a falrengető szónokiasság kezd kiveszni igehirdetésünkből.”

Az olcsó hatásadászatnak inkább csak nyomai látszanak, illetve az egyházmegeyei szűrés szintjén bizonyára kihullottak azok a prédikációk, amelyekben ez még mindig erőteljesebben érvényesült – állapította meg a kerületi bizottság. Azonban gyakori a világos, könnyen áttekinthető logikai menet, tagoltság hiánya, és ezt a gondot még az elvontság és a szemléletesség hiánya is tetézi.³³

A textus és a prédikáció

„A beszédek többsége az Igét a Kijelentés összefüggéséből kiragadva értelmezi [...]”³⁴

Ez pedig a következő hibákra utal: az igehirdetők nem tekintenek a kontextus és a teljes Biblia összefüggéseire és az alapigét tetszésük szerint szakítják ki ezekből – amint az témájuknak megfelel. Ezzel nemcsak megcsonkítják az Igét, hanem a legtöbb esetben ki is forgatják eredeti jelentéséből. Ezért aztán nem az Ige szólal meg, hanem a lelkipásztorok a maguk gondolatait adják elő. És itt példákat is olvashatunk:

A Mt 27,35 textusról írt és „felületes beszéd”-nek minősített prédikáció kapcsán ez volt az észrevétel: a nagypéntek nem egyéb, mint egy árverés, amelyen Isten és a sátán licitált az ember lelke megnyeréséért. Végül Isten ígért többet. A képsor megalkotására nyilvánvalóan az adott ötletet, hogy a katonák sorsot vetettek Jézus köntösére.

A Jézus megdicsőülésének leírásából kiragadott versre – Mt 17,4: *jó nekünk itt lennünk* – építő beszéd végig ezt taglalta: „életünk döntő kérdése, hogy hol érezzük jól magunkat”. (Ez – megelőzve korát – akár posztmodern életérzésünk helyzete lehetne, természetesen a prédikáció elején, a *captatio benevolentiae* eszközeként.³⁵

A bizottság a textusok kiválasztásáról azt észrevételezi, hogy a lelkipásztor rosszul választ, ahhoz képest, hogy éppen mit kíván mondani a gyülekezetnek, illetve az alkalomra nézve. Ennek az az oka, hogy vagy nem ismeri eléggé a Szentírást, vagy a textus nem fontos számára, hanem a maga témája, amiről szólni akar. Ugyanebben a kérdéskörben a bizottság statisztikát is

³³ Gönczy Lajos: *i. m.* 330.

³⁴ Uo. 331.

³⁵ Uo. 330–331.

készített, és megállapította, hogy a prédikációk „közismert textusok közismert megoldásai”: a 300 prédikáció közül 150-nek textusát az evangéliumokból és az ApCsel-ből választották. Ráadásul a textusválasztás nem volt változatos e könyveken belül sem; és e 300-ból 84-nek volt ószövetségi textusa, és pedig azzal kiegészítéssel, hogy sok könyv teljesen hiányzik, s hogy például a kispróféták irataiból alapigét senki sem választott.³⁶

A jó textusválasztáshoz jól kell ismernünk a Szentírást, valamint azt, hogy mindig szem előtt kell tartanunk: a teljes Kijelentést kell prédikálnunk. S mivel az Igét kell prédikálnunk, szükséges még annak az alázatnak és önmérséklésnek a gyakorlása, amely megóv attól, hogy a mi gondolataink kerüljenek Isten gondolatai elé. Mert bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim... (Ézs 55,8).

A textus megfakul a szegényes, szűk horizontú textusválasztás miatt. Így kevés és sovány lelki eledelen tartjuk szolgatársainkat, akiknek táplálását reánk bízta Isten. Igehirdetésünk idővel unalmas is lesz, mert nem hoz elő újat Isten Igéjének gazdag tárházából; s mivel ez a tartalmas és változatos Ige egyben a mi lelki erőnlétünket is szolgálja, mi magunk is megsoványodunk.

Textusválasztásunk gazdagsága bibliaismeretünket gyarapítja és elősegíti a nagyobb ívű, átfogó látást. Ha viszont nem eléggé gazdag, akkor hosszabb távon prédikációink is egyre kevésbé fognak tanúskodni a teológiai tisztánlátásról és mélységről.

A textus kapcsán hasznos írásmagyarázási szabályt is olvashatunk a mérlegelésben: az ószövetségi igehelyet csak akkor értelmezzük krisztologikusan, ha annak lehetőségét az Újszövetségben is megtaláljuk. Az ószövetségi textusok esetében elődeink is küszködtek azzal a kérdéssel, miként lehet azokról prédikálni, az után, hogy Krisztus betöltötte a törvényt.³⁷ A bizottság ezt állapította meg: az ószövetségi textusok kisebb száma azt jelzi, hogy a lelkipásztorok óvakodnak a Biblia első részétől, bizonyos szövegrészekkel nem tudnak mit kezdeni, illetve, ha mégis ilyeneket választanak alapigéül, „nagyfokú allegorizáló törekvés érvényesül”.

Például: 2Kir 6,1–7 (Elizeus egyik csodatétele: a fejsze úszik). Itt előre elnézést kérek az ismertetésbe beszúrt, parodizáló megjegyzéseimért. Ezt azzal a személyes, tehát nem a Szentírás és hitvallásaink szavai szerinti hittel merem elkövetni, hogy Urunknak és angyalainak van annyi humora, hogy szelíd derúvel mosolyogják meg mind a hajdani lelkipásztor magyarázatát, mind pedig az én kommentálásomat. Parodizáló beszúrásaim zárójelben állnak.

A lelkipásztor az Újszövetségre tekintve azonnal allegóriával applikál: egyházépítés. Kétféle hit lehetséges. Ezt a fejsze példázza. (Nocsak mennyi mindenre jó a fejsze! No, de azért is lehet allegorikus szimbólum a fejsze, mert az ügyetlen prófétatanítvány kölcsönkérte. Miért is ne, a hitet elvégre kérnünk kell, és meg is kaphatjuk Istentől. Ez teológiai tisztánlátáson és ugyanakkor hitvalláson, tehát rendszeres teológiai tanításon alapuló magyarázat. Csakhogy

³⁶ Gönczy Lajos: *i. m.* 332–333, illetve 334.

³⁷ Uo. 332–333.

kétféle hit van: az egyik a kölcsönkért. Viszont – Elizeus, helyesebben mondva: az Írás mélyebb értelme szerint – Jézus, aki a legfőbb prófétánk (itt kíván érvényesülni a rendszeres teológiai tisztánlátás) visszaadja ezt. (Ez lesz aztán) a másik fajta hit: a kegyelemből nyert hit. (Persze ez nekünk jár, s az ószövetségek hite, talán még az Ábrahámé is úgy eltűnik – az Ószövetséggel együtt –, mint a vízbe merülő fejsze.) Végző következtetés: mi a legfőbb prófétánkhoz kiáltunk, „aki kinyújtja a fát, az ő keresztjét, és új hitet ajándékoz nekünk”.³⁸ (Szegény ószövetségek! Nekik mindig csak kölcsön lehetett kérni; de mi kegyelemből örökre kapunk Istentől, tehát nem kell visszaadnunk neki. Talán még az életünket sem. Azt pedig sajnálom, hogy mindebből kimaradt Keresztelő János. Pedig milyen szépen példálózott a fejszével, és ítéletes szava is volt olyan éles, mint a fejsze.)

Az ilyen allegorizálás mélyre látást sejtet, de hamis: csupán emberi bölcsesség és játék az Igével. Nem az alázatos fáradozás az Ige igazi értelmének és mélységeinek felfedéséért. Emellett „megingatja a prédikáció hitelét”³⁹ és az erőltettség miatt a magyarázat ellentmondásokhoz is vezet.

A textus és prédikáció kérdéseinek mérlegelése ezzel záródik:

„[Általános, hogy] a beszédekben nem érvényesül klasszikus formában sem az úgynevezett textusszerű, sem a tételes prédikálás.”

A legtöbb prédikáció egy átmeneti, vegyes típust képvisel, és ebből az átmenetiségből erednek a hibák.⁴⁰

Az ünnepi és alkalmi prédikációk

Ezt a kérdéskört csupán röviden és lényegre törően foglalom össze a mérlegelés alapján. A kerületi bizottság asztalára került és mindössze 25 ünnepi és alkalmi prédikáció közül csupán 19 ütötte meg a mértéket. Volt közöttük 3 esketési beszéd is, de egyik sem felelt meg a közlés feltételeinek. A temetési igehirdetések alacsony színvonalúaknak bizonyultak, és általános jelenség volt, hogy a lelkipásztorok küszködtek a textus és az alkalom közötti kapcsolattal.⁴¹ Megjegyzem: mint ahogy mi is manapság, mert e szolgálati alkalmak esetében nem is olyan könnyű a kettő olyan üdvös összekapcsolása, hogy ne szoruljon háttérbe az Ige, de az alkalom sajátossága is kellő módon jelentkezik.

Szükséges ismételten átlapoznunk az ünnepkörök és alkalmak homiletikájáról szóló szakmunkánkat.

³⁸ Gönczy Lajos: *i. m.* 333.

³⁹ Uo. 334.

⁴⁰ Uo. 335.

⁴¹ Uo. 335–336.

A kiértékelés egyéb megállapításai és a további terv

E cím alatt vázlatosan ismertetem a bizottság észrevételeit:⁴²

- a Kerülethez feljutott prédikációk között alig akadt olyan, amelyben tanbeli tévelygést lehetett felfedezni, ami annak is lehet következménye, hogy az egyházmegyék kiszűrték az ilyen hibákat tartalmazó igehirdetéseket;
- összességükben többet szóltak ítéletes hangon, és így kevésbé érvényesült a kegyelem nélkülözhetetlen felmutatása;
- észlelhető, hogy hiányzik a Biblia egészét szem előtt tartó és tervszerű igehirdetés, hogy érvényre jusson Isten teljes kijelentése s ugyanakkor az Ige fénye alá kerülhessenek az ember sokféle és újabb kérdései.

Gönczy Lajos a maga szelíd és szeretetet sugárzó modorában, képes beszédben összegezi általános észrevételeit. Nem fölényesen és kioktató hangnemben, hanem igazi testvéri hangon:

„Esetlegesen, tervszerűtlenül, mindig a legkényelmesebb utat választva vándorlunk az Írás világában, és mint az eltévedt vándor a pusztában, körbe-körbe topogunk a százszor megjárt és sokszor megunt, agyontaposott ösvényen.”⁴³

A kiértékelés végső szavai pedig ezek: a hibákért súlyos felelősség terheli a lelkipásztorokat, s ezért rendszeresen 4–5 évenként meg kellene ismételni igehirdetésünk kiértékelését.

„Ha [...] minden egyházmegye módot keresne, és alkalmat adna arra, hogy nemcsak a kerületi bizottság, hanem az első fokon bíráló egyházmegye bírálata, észrevételeit, tanácsát is megismerje, és testvéri módon megbeszélje: olyan indíttatásokat nyerhetnének, és azokból olyan kezdeményezések fakadhatnának, amelyeknek gazdag gyümölcsei teremnének.”⁴⁴

A teológiai tisztánlátás és mélység kompetencia, képesség függvénye. Erre a képességre el kell jutnunk: tanulással, az ajánlott és bevált módszer begyakorlásával. Illetve: ezt fejlesztenünk kell teológiai ismereteink további gyarapításával és a módszer folytonos alkalmazásával. E teológiai tisztánlátás és mélység képessége pedig a testvéri megbeszélések légkörében fejlődik a legjobban.

⁴² Gönczy Lajos: *i. m.* 336–338.

⁴³ Uo. 336.

⁴⁴ Uo. 338.